

Ezek a gondos feljegyzések arról is bizonyosságot adnak, hogy a diákok mennyire lelkesedtek a színjátékért. Egész életükre szóló élményük lett a Csokonai tanársága ezért is. Somogyban 1795-től kezdve jött divatba a színjátszás. Pár év múlva már arról számol be egy ottani barátja, hogy minden városban műkedvelő csoportok játszanak.

Megírhatta volna a Jövendölést az »első színjátékról« is.

Az özvegy Karnyóné megírása időben a *Dorottya* és a *Dorottya Előbeszéde* közé esik.

Az *Előbeszéd*ben sokat kellett emlegetnie Somogy vármegyét, hogy bebizonyítsa: nem egy bizonyos odavalósi vénkissasszonyról, nem ismerős nemes urakról írta satíráját. Így vélekedett: «Akárhogy legyen, énnekem hazámban kellett helyzetnem a költeményt. Hogy pedig annak egész szituációját Somogy vármegyében választottam, az nem azért esett, hogy a sokszor említésbe jött abusosokat ott találtam volna fel legjobban; éppen nem! Abban a nemes vármegyében, melyre én mindenkor idilliumos elmerüléssel emlékezem, a barbarizmusnak sincs helye, de a luxusnak vétkesebb neme sem verhetett még fészket. Nemesek annak nemesei, s teljesek a nemzeti buzgósággal. Egy Széchenyi provinciájában mit találhatna az ember satírára valót?»

Ez az *Előbeszéd* a legnagyobb satíra. Széchenyi provinciája ezekben az években csupa satíratémával telt meg. Recsegett-ropogott a nemesi vármegye ócska alkotmánya, mentették bőrüket az urak a jobbágyfelkelők elől.

Csokonai nem hatolt a kérdések legmélyére, de mégis a maradandó értékű satíráját alkotta meg a XVIII. századvégi magyar kisváros neveltséges társadalmának.

LENGYEL DÉNES

CSOKONAI MINT NEVELŐ

A régi irodalomtörténetírás hamis képet festett Csokonai pályájáról és költészetéről. Jellemét Toldy Ferenc életrajza alapján ítélték meg, és így a felvilágosodás legnagyobb költőjét züllött vándorpoétának ábrázolták. Csokonai költészetét rokokó formaművészetnek fogták fel, a régi tanításban a Lilla-dalok egészen háttérbe szorították a politikai tárgyú verseket. Az újabb kutatások — elsősorban Waldapfel József és Vargha Balázs tanulmányai — Csokonai pályáját és költészetét helyesen világítják meg. A jól kezdett munkát részleteredményekkel egészítjük ki, amikor Csokonai nevelői pályáját világítjuk meg.

Csokonai 1794 tavaszán a debreceni kollégium »publicus praeceptor« lesz, tehát kisebb diákok nevelését bízzák reá. Szilágyi Gábor, a kollégium igazgató-tanára joggal reméli, hogy az ifjú szép sikert ér el ezen a téren, mert Csokonait mindaddig kitűnő tanulónak ismerték tanárai és diáktársai. Kovács József professzor visszaemlékezve a 12 éves Csokonaira, ő maga azzal hízeleg, hogy ő indította el a gyermeket a költészet útján. Kétségtelen, hogy a vers-tan ismeretét Kovács József professzor nyújtotta a gyermeknek, és lehetőséget is adott arra, hogy költői tehetségét fejlessze. A költői művek átélését Csokonai számára a poézis osztályban az tette lehetővé, hogy Kovács József óráin a tanulók szereposztás szerint adták elő az epikus költemények szövegét is. Így pl. az *Aeneis* egy-egy énekét a tanulók az órán eljátszották. Ez nagy mértékben fejlesztette Csokonai előadókészségét. Erről Kovács József professzor így emlékezik meg: »Szokásom volt, hogy tanítványaim közt a Virgil *Aeneis*ében beszélő személyeket felosztottam, egyiket megtettem pl. a második könyvből Hecubának, másikat Pyrrhusnak és osztán peroráltattam azoknak beszédjeiket; az ilyen rollékat (Csokonai) szörnyű tüzzel játszotta, és a bámulásig tudta követni. — Egyszer ő dísz volt az *Classisom-*

nak, és gyönyörűsége minden tanuló társainak.«¹ Fodor Gerzson két évig tanította az ifjút. Nagy elismeréssel szól tudásáról és tehetségéről. Ormos András kiemeli egykori tanítványának népszerűségét, amely Csokonai előadásában és nagy tudásában gyökerezett: »Az ő jelenléte, beszéde, a dolgoknak előadása merő gyönyörűségekre volt az ő barátainak, úgy hogy ez a Czibalom mulatságra, öröme indított mindeneket, ez is egy csalhatatlan jele lévén annak, hogy őneki mély, de tiszta gondolkodási voltak, melyeket szerzett az értelmes, okos, jól megrágott főzött olvasások és gondolkodások után.«²

Az ifjú publicus praeceptor kitűnő előadókészséggel, nagy tudással és népszerűséggel rendelkezett, amikor a kisdíjak nevelését megkezdte. Az út minden tépelődés nélkül világosan áll előtte: előadókészségét és népszerűségét használja fel arra, hogy a tanítványokat a művészettel és a tudományokkal megismertesse. Így maga is újra meg újra átéli a költői remekműveket, és élményben részesíti tanítványait is. Másrészt a népszerűség közvetlenséget jelent a tanár és tanítványa között: a tudományokról beszélgetnek, a tanító kérdésekre is felel. Csokonai pedagógiai pályájának első szakaszáról szemléletes képet nyújt Domby Márton leírása: »Legkülönösebb pedig és egészen remek volt az ő előadása, kivált a poétai históriákban. Különbösen tudván actio nélkül beszélni, a felvett személy minden szavainak, minden cselekedetinek, magaviselésének, mozdulásainak, felgerjedésének vagy meghunyászkodásának, dühösségének, rimánkodásának, nyájaskodásának a szakasztott oda illő tónust, tagmozdulatot, ábrázat-alkalmaztatást, hangváltoztatást megadta . . . Ily tüzzel, ily eleven-séggel, most méltóságosan, majd nevetségesen, most felháborodva, majd lecsendesedve beszélvén, tanítván ő a követett személyeknek mind karaktere, mind egész históriája s természete tanítványa fejében egyszerre megragadt, s az ő tanítványai ahelyett, hogy a hideg leckétől idegenkedtek volna, az oskolájába mint theátrumba egymást törve mentek.«³ Csokonai tanítása természetes következménye annak a humanizmusnak, amely már ifjúkorában tudatosan nyilvánul meg. Ez a humanizmus szorosan összeforrott a hazafiság érzésével és a tudományok szeretetével. Az ifjú Csokonai tanítványait szereti, barátjának tekinti őket s örül, ha őt szeretik. Népszerűsége egyrészt baráti magatartásából, másrészt tudásából fakad. A kettőnek szerencsés kapcsolata könnyíti meg nevelői eljárását, és ez teszi az ifjú Csokonait népszerű és eredményes tanítóvá.

Meghatóan szól erről Gaál László kéziratos jegyzete: »Csokonai az emberséges és becsületes, a jó szeretetreméltó kedves tanító szeretett volt tanítványaitól: szerette ő is tanítványait és vonzódása erántuk több évek multa után is fenn maradt. Lévai Bálint Csokonainak 1794-ben tanítványa volt, ő 1804-ben ősszel a Collégiumban senior vala; és Csokonai eránt ekkor is gyermekes szeretettel és tisztelettel viseltetett, és Csokonai ötöt ekkor is csak frater Bálintomnak nevezgette.«⁴ Ugyanilyen értelemben ír Kotsi Sebestyén István egykori debreceni professzor: »Igen kedves volt tanítványainak, kiket könnyű móddal szépen vitt elő a Deák Poéták értésében és követésében.«⁵ Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* c. regényében harcos Csokonait ábrázol, akit tanítványai becsülnek és szeretnek, s aki bátran száll szembe a vaskalaposokkal. Kátay, a regény egyik alakja így szól Csokonairól: »A sógorom éppen akkor járt poétába, hogy ő praeceptor volt. Kóporsózártáig mindig emlegeté, mily boldogság vala alatta tanulni.« Majd: »Senki tanítványa nem tudott úgy soha, mégis a szamarak kibillenték szegényt . . . Dejsz uram, fittyet hányt ő a vaskalaposoknak, tette, amit, mikor s mint kedve tartotta; sőt az egész világot csak félvállról vette, ha urakhoz ment is nem nyalta ki magát.«⁶

¹ Márton József: Csokonai nevezetesebb . . . munkái, I. 7. I.

² Márton, id. mű. I. 9. I.

³ Szöveggyűjtemény II. I. 513. I.

⁴ Hatvani Gaál László Fol. Hung. O. Sz. K. Kézirattár 2162. sz.

⁵ Márton József, id. mű. 11. I.

⁶ Kuthy Lajos: Hazai rejtelmek I. 144. I.

Csokonai magatartása és nevelési eljárása nem fért össze a kollégium rendjével és szellemével. Először megintik, majd két pert indítanak ellene. Több vádat elejtnek, azonban már az első per súlyos büntetéssel végződik : »Csokonai Mihály a poéták közönséges tanftóságától elmozdítottatik, tíz ifjúval lejjebb vettetik ; végre kötelességévé tétetik, hogy a . . . prof. urat . . . kövesse meg.⁷ Milyen vádakkal találkozunk az első perben? Legsúlyosabb az első : » . . . mind az iskolai könyörgéseket, mind a vasárnapi isteni tiszteleteket egészséges létére folyvást elmulasztotta.« A debreceni kollégium vallásos nevelése nem tűri el ezt a mulasztást ; Csokonai a hitetlenség gyanúját kelti fel. A felvilágosult ifjú templomkerülő ezzel felidézi a legnagyobb veszedelmet, az odium theologicumot. A per többi pontja jórészt arra mutat, hogy Csokonai az előírt iskolai rendet sértette meg, engedély nélkül távozott a kollégiumból stb. Fontos vád az is, hogy tanftványait éjszakánként is visszatartotta és tilalmas órán is »sipoltata a classisban«. Ez arra mutat, hogy a szorgalmi időt túllépi, elragadja a zene vagy irodalom, nem ismer mértéket. Végül személyes bosszúnak tűnik egyik tanára részéről, hogy Csokonaitól elégtételt követel, mert őt kigúnyolta. Ezen a ponton a költő népszerűsége, közössége az ifjúsággal lehet a magyarázat. A kigúnyolt tanár az egész ifjúság előtt volt ellenszenves, s most bosszúját a diákok legkedvesebb praeceptorán kívánta kitölteni. A második per anyaga ismeretes : Csokonai nem tud idejében elszámolni a halasi gyülekezet pénzével, másrészt késve tér vissza a kollégiumba pesti útja miatt. Ennek a pernek vége a költő kitiltása a főiskolából, ajánló bizonyítvány nélkül. Az objektív vádpontok mellett mind a két perben feltűnő az ellenszenv, amely a tanári testületet vezeti. Ebben nagy része van a tanárok megrettenésének, amely a jakobinus mozgalom véres megtorlásából ered. Ez már a kortársaknak is feltűnik. A tekintély elve ütközik itt össze a felvilágosodás nevelési felfogásával. Csokonai tanftványai és barátai a filantróp nevelő üldöztetésével magyarázzák a költő kitiltását a kollégiumból. Domby Márton ezt írja : »Éppen ez a tanftvényaival való barátságoskodás méze volt az, amelyből készült az ő számára a méreg, hogy őtet megölje.«⁸ Gaál László még pontosabban megmutatja, mi az oka a testület szigorúságának : »Csokonainak csak egy hibája volt, hogy 50 évvel előbb született, ő népszerű volt, tanftványai és mindenek irányában, és ezen poplicolaságát és philantropizmusát az akkori papi Aristokratia rossz néven vette, sőt függetlenségre magyarázta.«⁹

Csokonai már debreceni praeceptorokodása idején határozott nevelői célkitűzést vall. Népszerűsége elsősorban tudatosan humánus magatartásából fakad : embertársának érzi a kisdiaákat és szeretettel közeledik hozzá. Ez a tudatosan vallott humanizmus az egykorú német filantropista tanftáshoz áll közel, forrása Rousseau nevelési elveiben található fel. Csokonai magától is eljuthatott Rousseau alapján a filantrópok felfogásához, de az sem lehetetlen, hogy ismerte abban az időben nagyon népszerű könyveik valamelyikét. Kétségtelen az, hogy baráti magatartása minden egykorú szemlélőnek feltűnt. Ennek a magatartásnak tudatosságát legszebben búcsúzó beszéde tükrözi, amelyet 1795 június 15-én mondott el az ifjúság előtt : »A nálamnál kicsinyebbekkel mindég nyájason voltam, s szeretetöket megnyertem ; oh be örült az én lelkem akkor, oh be szerette magát, midőn látta, hogy az én nálam kisebbnek bizodalma van hozzám, s az én gravitásra szedett szemöldököm nem üti le az övét, mely felemelkedett az én szeretettel édesült tiszteletemre.«¹⁰ Itt nemcsak a bizalom és szeretet megnyerésére való törekvés tudatosságát, hanem a szigorú tekintélyeskedés bírálatát is olvashatjuk. Ezek a sorok világosan mutatják, hogy elvi állásfoglalás vezette az ifjú Csokonait, mikor tanftványait emberszerető módon nevelte.

Az ifjú Csokonai legfőbb eszményei is kialakultak már praeceptor korában : mint Rousseau tanftványa elsősorban embernek, azután magyarnak vallja magát, akinek főcélja

⁷ Toldy Ferenc : Csokonai élete. Államférfiak és írók. II. 52. 1.

⁸ Szöveggyűjtemény, II. 1. 513. 1.

⁹ Id. kéz. 106. 1.

¹⁰ Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. IV. 594. 1.

a tudomány (művészet) művelése az emberiség és a haza javára. Ezt a célkitűzést olvassuk *Tanítványaitól búcsuzik* c. versében.

Embertársát ki szereti és híve hazájának,
Még e mellett a tudományt tartja főfő javának :
A csendes megelégedés s boldogság azt vezeti,
Ha késő maradéktól is érdemét tisztelteti,
Mert az áldott emberiség, a tudomány s a haza,
Még minden hívt tisztelőjét bőven megjutalmazta.

Ezek az eszmények a gyakorlati megvalósítás során azt jelentik Csokonai életében, hogy a felvilágosodás kultúráját hazája számára kívánja gyümölcsöztetni. Egész életében tanul, hogy a műveltséget minél jobban elsajátítsa, egész életében tanít, hogy hazáját a művelt népek sorába emelje. Pályáján vannak ugyan töresek, ezek az eszmények azonban a diákevektől kezdve élete végéig vezetni fogják.

A pataki jogi tanulmányok, majd a pozsonyi diétai tapasztalatok még jobban erősítik Csokonait meggyőződésében, hogy hivatása a haza kultúrájának szolgálata. Sok csalódás után 1798-ban elhatározza, hogy külföldre utazik, tanulmányutát tesz, és tapasztalatait a magyar mezőgazdaság fejlesztésére használja fel. Nyugatra készül, ahol fejlett mezőgazdaság van a miénkhez képest. Elhatározza, hogy eladja csekély örökségét, annak árából egy évet Svájcban s esetleg más nyugati országokban tölt a mezőgazdaság tanulmányozásával, majd hazatérve mint gazdasági tanár előadja tapasztalatait, fellendíti hazai mezőgazdaságunkat. Erről az elhatározásáról ír Festetics Györgynek 1798 január 22-én bemutatkozó levelében. Csokonai levelében azt kéri, hogy a gróf juttassa tanári álláshoz, ha külföldi úttjáról hazatér. Levelének főrészében ezt írja : »Ugyanis régi hosszas gondolkozásim után kifőzött feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés örökségemet eladván olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a Mezei Gazdaságnak azt a részét, a melly Hazánkban is legtöbb munkával, legtöbb helyen és legtöbb haszonnal, de mégis nem úgy, a mint lehetne gyakoroltatik, úgmint a Pascuatiót, Bucolicát, Schweitzer Tehenek tartását, Szénázását, Sajt, Vaj készítését s. a. t. magoktól az Originális Gazdaktól megtanuljam.«¹¹ Csokonai már diákkorában szerette a növénytant. Most⁹ éppen a legfontosabb hasznos tudományt kívánja hazája számára gyakorlati úton megtanulni, hogy azután taníthassa. Felemelő áldozatkészségre mutat, hogy csekély vagyonát áldozza e célra, nem a gróftól várja a segítséget. Nem is kér többet, csak egy tanári állást. A bemutatkozó levélben Csokonai önéletrajzot is ad ; ebben röviden és őszintén ír életéről. Elmondja többek között, hogy bár jogi tanulmányokat végzett, a jogtól irtózik és kizárólag a nevelői pályát érzi hivatásának : »Én egyedül Professzor szándékozok és óhajtok lenni és egyedül a Nagyságod birtokában, ha erántam Nagyságod olly kegyes lenni méltóztatik.« Majd így folytatja : »... egyszóval Nagyságod alatt professzorkodnom nékem nagyobb boldogság volna, mint másutt a legfényesebb hivatal.«¹² Bár a levél elgondolása nem valósult meg s lehet benne némi túlzás is, mégis kétségtelen, hogy Csokonai a kultúra (ezúttal a mezőgazdaság) művelését és közvetítését az ifjúságnak, a legszebb hivatásnak tartja.

⁹ Az 1798/99. tanévben Csokonai a csurgói református gimnáziumban tanított. Az iskola ekkor nagy szegénységben sínylődik. Nincsen kellő felszerelés, hiányoznak a tankönyvek, tanítót pedig alkalmilag bíz meg a vezetőség, így nem csoda, ha a diákság is szétzúlik. Csokonai e nehézségek láttán sem csügged el. Bár többször sürgeti leveleiben, hogy gondoskodjanak végre legalább az elemi szükségletekről, mert a fennálló állapot elviselhetetlen, a maga munkáját illetően nem vesztí el reményét. 1799 június 25-én írja barátjának, Sárközy Istvánnak : »A Corinthusi Alcibiades Athaeneben is tud Alcibiades lenni, azt fogom és kívánom én Csurgón

¹¹ Scheiber Sándor : Csokonai kiadatlan levelei. Irodalomtörténet. 1949. 2. 333—4. 1. h.

megmutatni.¹³ Ugyanebben a levélben bőven kifejti nevelési elveit. Most már elvi tudatossággal hirdeti a felvilágosodás pedagógiáját: a gondolkodásra nevelést és a nevelő humánus magatartását a tanulóval szemben. Erről ezt írja a levél: »Azon törekedem, hogy ahhoz szoktassam Nevendékeimet, mi a régi mechanika, mi a ma gondolkozó és gondolkoztató tanítás, mi az Oskolai s a boldog elfelejtésnek szánt Pedántság, mi a valóságos Embert formáló tudás, mi az Orbilius, (pálcás pedagógus az ókorban) és mi az emberszerető Oktató, aki az ő (akár élő, akár holt) Tanítójától vett kincset s az a miatt való Adósságot uzsorával együtt kívánja a fiatal emberiségnek megfizetni«. Csokonai gondolkodásra nevel, a mult mechanikus magoltatásával szemben, szeretettel nevel, a régi vesszőzés helyett. Ez a két főtényező a filantróp iskolák tanítói mellé állítja, akik ebben a korban ugyanezeket az elveket valósítják meg. Csokonai azonban többet nyújt a filantróp iskolánál, mert mindig és mindenütt hazafiságra nevel. A magyar kultúra emelését tűzi ki céljául a haladó tudomány és művészet tanításával: »Olly annyira érzékenyít engem ez a cosmopolitai principiumom, most már practice is, hogy óráimnak majd fele telik el ezen emberi s hazai kötelezetésemnek, melynek eddig való jutalmát a foglalatoságban lételnek gyönyörűsége bőven kiadta nékem«. Feladata tehát emberi és hazai. Jutalmát tanítványai szeretetében és megbecsülésében nyerte el. Valóban, tanítványai itt is- úgy szeretik, mint Debrecenben. Erről tanúskodik Gaál Lászlónak, volt tanítványának néhány sora: »Csokonai tanítványaival pedig s kiesmert embereivel együtt sírt, nevetett, örült, szomorkodott, — tanítása hasonlíthatatlan popularitással való — előre örültek tanítványai, ha a tanítás perce közeledett, hogy őt, a vígan előadót hallhatták.« Mint Debrecenben, itt is a »víg előadót« kedvelik elsősorban, ez a legfeltűnőbb vonása a pedagógus Csokonainak. De humanizmusa és gondolkodásranevelése sem kerüli el a tanítvány figyelmét: »Tanítványi ... szerették Csokonait, mint barátjokat, testvérjüket, attyokat, soha egyik tanítványát se bántotta, de ő sem tett embertelenséget, se törvénytelenséget, annyival is inkább vétket, ha tanítványa gyengélkedett felfogásában, ott kezdette a felvilágosítást, ahol tanítványának felfogható eszét állani észrevette s a tanítvány örült útba vezetésén s nem volt oka elcsüggedni.«¹⁴

Csokonai a tanulók nehézségeiből indult ki tanításában, ott segített, ahol annak szükségét látta, ezzel érte el — mint Gaál kézírata megjegyzi —, hogy tanítványai nem csüggedtek el, hanem mesterük segítségével leküzdötték az akadályokat.

A csurgói iskolában felmerül a kérdés, hogy milyen tankönyvből tanítson. Csokonai elhatározza, hogy tudományos könyvekből kivonatot készít tanítványai számára, amelyből a tanári magyarázatot ki tudják egészíteni. A magyar verscsinálásról szóló tanulmányt s talán több mást is felhasznált iskolai célra. Tanítványai lelkesedtek magyar verstani előadásaiért. Erre mutat Gaál László kéziratának érdekes adata: »A Novemberi diligentia beállításával Csokonai a nagyobb oskolában taníttatni szokott studiomokon kívül a magyar versírásról tanított, ezen kezdvén tanítását: deák prozodiát akárhon is tanulhattok, de magyart nem. Én és néhány tanuló társam ekkor mentünk által Csokonai tanítványai közé, de csak mikor a magyar versírásra tartozó leckéit adta, egyébiránt a kisebb oskolába tartoztunk.« Csokonai tehát tanította a magyar verstant, amely ebben az időben még sehol az országban nem szerepelt sem tankönyvben, sem tantervben. A tanítványok felfogták már gyermekésszel ennek jelentőségét, erre mutat az, hogy alsóbb osztályos tanulók is eljárak ezekre a tudományos és hazafias szempontból olyan értékes órákra.

Csokonai színdarabjait is előadatta tanítványaival (1799 IX. 1.). A *Karnyóné* után a mantuai győzelmet is beleszőtte az előadásba, hogy a gyanút elhárítsa magáról. Ugyanezen az előadáson a »Cultúrában« előadott kuruc nóta mégis ezt a megjegyzést váltja ki Festetics Györgyből: »Kérem, az ilyenekért oskolánkat fundamentumostól elhányhatják.«

¹³ Csurgói könyvtár, XX. 2, 13. l.

¹⁴ Gaál L. id. kézirat.

Ha pontosan nem is határozhatjuk meg az okot, kétségtelen, hogy a reakció megerősödése, az iskolára is vonatkozó politikai szigorítások következtében kellett Csokonainak az iskolától ismét megválnia. Ő maga búcsúlevelében azt mondja, hogy a »hálátlanság« miatt kell távoznia. Festetics grófhöz intézett levelében a »bigott« szellemet okolja távozásáért. Tanítványaihoz intézett búcsuzó szavaiban önérzet csendül meg, amikor a végzett munkáról szól: »... legjobban sajnálom pedig, hogy e kevés idő alatt nem oktathattalak benneteket, amint az én tulajdon lelkiismeretem parancsolja önönmagamnak, hanem azzal az egy vigasztalással, vagy ha szabad dicsekvéssel hagyhatlak itt benneteket, hogy amit tőlem tanultatok, mindazoknak egy vagy más hasznát a közönséges életben az iskolán kívül is használhatjátok.«¹⁵

Csokonai pedagógiája nem marad meg a tervezeténél és két iskola falai között. Bár nagy hatást tett tanítása a szerencsés ifjakra, akik osztályába jártak, ő sohasem tévesztette szem elől azt, hogy az egész ország műveltségét kell magasabb fokra emelnie. Tanulmányai a szakembernek szólnak, de jórésük oly világos stílusban készült és alacsony fokról indul, hogy a nagyközönség művelődését is szolgálja. Bevezetései sokszor elméleti kérdéseket oldanak meg (pl. Dorottya bevezetése), olyan előadásban, amely mindenki számára érthető. Az Anacreoni versek bevezetése tanulságos olvasmány, tanít és gyönyörködtet. Csokonai nagy gonddal készítette ezeket, figyelembe vette az olvasóközönség szellemi színvonalát és igényét. Erre mutat egy érdekes megjegyzése, amelyet a *Tavaszi c. munkája* jegyzeteiről tesz: «A jegyzéseken töprenkedtem a legtöbbet. Ha nem talállok tenni, mondom, a szegény, betűtlen olvasó megnehezelt, hogy érthetetlen verseket tukmáljak rá, s még sem magyarázom meg, félre veti majd könyvemet, és talán minden olvasástól elfanyalodik.» Töprengésének eredménye az a megoldás, amely több művében jól sikerült: jegyzetei alaposak, pontosak, nem bőbeszédűek s így a legtöbb olvasónak segítenek s a művelteknek sem állnak útjában. Számunkra Csokonai gondoskodása a lényeges: olvasóit nevelni, tanítani kívánja a Bevezetésekben és magyarázó jegyzetek útján is.

Csokonai mint költő a haladásért küzd, építő munkájának legfőbb akadálya a feudális társadalom rendje. Ezért élesen bírálja a feudalizmust. Költészetének és prózai műveinek éppen ez a harcosszembenállás egyik legjellemzőbb és legértékesebb jegye. A felvilágosodás kultúráját a feudális társadalomban elsősorban az egyház ellenzi, ez magyarázza Csokonai antiklerikalizmusát. A *Konstancinápoly* a vallás címen hirdetett vakbuzgóságot bélyegzi meg. A *Tempefői* a papság kultúraellenes magatartását bírálja. A *természeti morál* című elmékedése a vallás »mérgecsfáját« akarja elpusztítani, »melly a világtól már mennyi századoktól fogva elveszi a világosságot, tövestül ki kell irtani, ha a világ lakói az igazság fényjét akarják látni és annak melegét érezni«. A *Jövendölés az első iskoláról a Somogyban* felveti a gondolatot, hogy kié hát a tudomány ebben az országban? Kanász marad-e örökké a somogyi paraszti? *Quem dii oderunt...* c. versében a praeceptorság okozta szenvedésekről szól. A legnagyobb baj az, hogy a tanulókat nem tehetség szerint válogatják és így lusta és ostoba gyermekek kerülnek a tanító keze alá:

Sokan azért járnak Apollo templomát,
Hogy a Pinduson is lásson ökor nyomát;

Az iskola életét a tanító irányítja. Az egykorú viszonyok között a tanítók nehezen éltek, nagycsaládú, ezergondú emberek voltak. Ezért írhatja Csokonai Lengyel József barátja nevenapjára szóló versében az ifjú tanító jövőjéről:

«Itt conventioban adnak egy kúp nádat,
Melynél szipákolod vén tajték pipádat.
De minthogy csakugyan ember kell a gátra,
Kóród el fog vinni innen Tiszahátra.

¹⁵ Csurgói könyvtár, XX. 2, 18. 1.

Hol bienniséged siratván a patkán,
Magad tivornyázol Tiszaháti Vatkán.
Addig manualis orgona helyében
Zeng öt hat kicsinyed kuckód üregében ;
Kiket ide renddel hordván oskolába
Cantusra hitvesed jön kurta gubába.»

Ez a kép a valóságot ábrázolja tréfás túlzással. A jószemű ifjú Csokonai könnyen megfigyelhette az egykorú néptanítók sanyarú helyzetét. Ebből a megalázó és szegényes életformából következik a tanítók nagy részének elzülése. Nem élhetnek meg a jövedelmükből, s így hasznosabb foglalkozást keresnek az urak konyháján. Csokonai a *Csetneki Pergő* c. versében a rectoriára menő papjelölteket gúnyolja ki. Költeménye szatirikus, de ugyanakkor megrázó képet fest az egykorú tanítók társadalmi helyzetéről, tudásáról és iskolai munkájáról :

Némelyik cérnára fűzi a kopókat,
Amaz a vásárra hajtja a tinókat.
Egyik csizmadia, másik esztergályos,
Az oskolára szánt óra egy fertályos.
Már ha egyszer be megy egy nap classisába,
Az elég, mert mindjárt hívják a konyhába,
Hogy süssön malacot az Urak számára,
Vagy a konyhán egyet üssön a kutyára.
Semmi gondja sincsen otthon scholájára,
Ha lova van, inkább vigyáz a lovára.

A tanító a feudális rendnek megfelelően az úr lakomáját s nem a tanulók taníttását tartja feladatának. Csokonai gúnyja találó : Ha csak egy kutyát kellene is megütni a konyhán, a tanítónak szólnak érte, úgy sincsen semmi dolga az osztályban. A tanító maga pedig szívesebben vigyáz a lóra, mint tanítványaira, hiszen azt kell néznie, amiből él. A költemény további szakaszában a költő kályhásmesternek gúnyolja a tanítót, és elképesztő tudatlanságát festi :

Téged a természet formált kauklernek,
Ugyan hát miért álltal te mégis mesternek?
Csizmadia volt rég Enyedi, de hitvány,
Csenger-Tótfaluba mester, nincs tanítvány,¹⁶
Az öreg Szilágyi a nagy Crocodilust
Prófétának tartja, mely lakja a Nilust.

Az ilyen iskolában, ilyen mesterek mellett a tanulók elzülnek, betyárok lesznek :

Ilyenek, látjátok, a kályhásmesterek,
Ugyan hogy tanulna ezektől a gyerek?
Az ilyen gyermekből lesz a rossz hallgató
Tolvaj, káromkodó, végre gyújtogató.

Csokonai figyelemmel kísér minden kezdeményezést, amely a kultúra fejlesztésére irányul. A műveltség támogatását azoktól a mágnásoktól várja, akiknek kezében anyagi lehetőség van a tervek megvalósítására. Nagy lelkesedéssel üdvözli őket, amikor a magyar

¹⁶ A szöveg helyes értelme : Enyedi csizmadia volt, most hitvány tanító. Csenger-Tótfaluban végzi munkáját. (A Csenger tót faluba közlés téves olvasásból eredhet.) Molnár József szóbeli közlése alapján.

művelődésért anyagi áldozatot hoznak. Csokonai hazafisága ekkor közel kerül az egykori nemesi hazafisághoz. Festetics Györgyöt ódában köszönti, mikor az hadi iskoláját megalapítja. A régi dicsőségre gondol, amelyet korában már csak a tudomány fegyverével lehet megvédeni. Botond, Lehel kora eljárt, most hadi iskolában tanul a magyar. A költő Mátyás képét kapcsolja össze Festetics és Széchényi Ferenc alakjával.

Mátyás dicsőült lelke! tekints alá,
Esmérd egedből lábbadozó hazád,
A Keszthely és Cenk istenülő
Grófjaiban magadat találd fel
S érezd, hogy a menny kedve is egy igaz
Herosi szívben megszaporodhatik,
Ha nemzetét s emberbarátját
Virtusiban örködni látja.

Még nagyobb lelkesedéssel üdvözli Széchényi Ferenc könyvtáralapítását. Amikor Kultsár István útján ennek híret veszi, ünnepi ódában üdvözli a grófort. Széchényi érdeme abban áll, hogy a nemzet dicső hagyományát feltámasztja s megőrzi. A könyvtár kérdése többször foglalkoztatja Csokonait, amikor az Árpádiászhoz végez előtanulmányokat. Állandó könyvhiánnyal küzd, barátaihoz gyakran fordul könyvért. Másrészt anyagi gondjai vannak, így megértjük, hogy Széchényi Ferenchez azzal a kéréssel fordul, hogy alkalmazza őt a nemzeti könyvtárnál. 1802 szeptember 16-án írt levele jellemére és kulturális célkitűzéseire nagyon jellemző.¹⁷ A levél elején elmondja, hogy kora ifjúságától fogva a felvilágosodást és a hazafiságot tartotta »ő studiumának« s ezeket először a szép literatúrával szolgálta, de kezdettől fogva foglalkozott a történelemmel és régiségtannal is. Ezeket a tudományokat kívánja a költészet mellett művelni: »Fogadom is, hogy ha az isten életemnek kedvez, s békességünket megtartja, több és a poétai mellett historiai fontos munkáimmal is törekedem egy illy nemes nemzet, egy illy áldott haza eránt tiszteletemet és munkásságomat kimutatni.« Tervbe vette a magyar multat megjelenítő íráskiadását is ilyen címmel: *Thesaurus antiquitatum Hungaricarum, sive Collectio scriptorum omnis aevi, linguae et nationis, quicunque de originis, affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Magyarorum, ad mortem ducis Arpadi quidpiam memoriae prodiderunt.* Csokonai érdeklődése a tudomány; elsősorban a történelem iránt már ifjú korától fogva eleven, de az Árpádiász megírásához szükséges anyag gyűjtése közben egészen szenvedélyessé válik. Azért kívánja az állást, hogy a könyvtárban tudományosan dolgozzék. Levelének következő szakasza arra mutat, hogy eredeti célját, az ifjúság kulturális nevelését az irodalom útján, most is legfőbbnek tartja s ezért a legnagyobb áldozatra is készen áll. Felajánlja a grófnak, hogy ha Pestre kerülhet, az akadémiai ifjúságot ingyen tanítja a magyar költészet ismeretére:¹⁸ »Én a nemzetnek egy új szolgálatjára kötöm le azon felül magamat. Látván, hogy az egész hazában, sem a királyi akadémiákban, sem más privata iskolákban a nemzeti poesist erudite és aesthetice nem tanítják, hanem amit az úgynevezett humaniorákban felőle a még készületlen gyermekeknek egy-két szóval mondanak, az is csak a versírásnak külső mechanizmusára tartozik és a nationalis poesissnak belső természetét egy kevesnyire sem érdekli: arra is ráhatároztam magamat, hogy az académiabeli ifjúságnak a nationalis poesissról ingyen adok mindennapi leckéket.«

Csokonai nem költőket nevel, hanem minden tanulót az irodalom útján kíván elvezetni a tudományokhoz. Minden művelt embernek szüksége van szóbeli és írásbeli kifejezőképességre, ezt az ő leckéi adják meg, minden tanulónak el kell jutnia a tudományhoz, ezt az irodalom útján érheti el. Erről ezt írja: »Mert a poesist igazság szerént nemcsak azoknak kellene

¹⁷ Harsányi—Gulyás: Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. IV. 714—726. 1.

¹⁸ I. h. 722. 1.

tanulni, akik jövőben a versírói koszorúra vágyakoznak, vagy »quos Melpomene placido lumine viderit«; hanem mindazoknak, valakik a szép stílusnak, csinos gondolkodásnak, érzékenyítő előadásnak jövőben vagy könyvírásban vagy az élő beszédben hasznát akarják venni. Tudva való dolog, hogy minden nemzetnek nyelve és eruditioja a poesison kezdődött, azt követte a literatúra, a literatúrát a história, s azzal atyafiságos esméretek, s úgy lépett lassanként, lépcsőnként a solida tudományokra.»

Csokonai elgondolása szoros összefüggésben áll haladó kortársainak felfogásával, amely a magyar nyelv újításáért harcol. Ez a haladó gondolat nála elmélyül: a felvilágosult ember kultúrája a magyar költészetben gyökerezik, ennek tanítása adja meg szóban és írásban a kifejezőkészséget s emellett a helyes gondolkodást és érzéstartaló előadást is. A helyes irodalmi nevelés vezet el a tudományok megismeréséhez, de állandó kísérőtársa is marad a művelt embernek, hiszen a jó és szép stílus elengedhetetlen feltétele a műveltségnek. Ez a gondolat Csokonait a magyar irodalomtanítás egyik legnagyobb előfutárává teszi.

Csokonai élete küzdelem a hazai kultúra megteremtéséért. Ebben a küzdelemben határozott eszmények vezették kora ifjúságától kezdve. A felvilágosodás kozmopolita humanizmusát Csokonai hazafias alapra helyezi, az oktatásban a magyar irodalom tanításának nagy szerepet juttat és erre építi fel a tudományok gondolkodtató tanítását. Elgondolásai és eredményei irodalmunk és pedagógiánk kiváló alakjai közé emelik.

SZOBOTKA TIBOR

THOMAS MOORE

Képes Géza az Irodalomtörténet 1952-i 3. 4. számában tanulmányt írt Arany János Thomas Moore fordításairól. Cikkében röviden méltatja Moore-t is, aki »a XIX. század legkiválóbb lírikusai közé tartozik, költeményeit őszinte érzés, lobogó szenvedélyesség, különösen a természet és a szabadság lángoló szerelme jellemzi«. Megállapítja, hogy Vörösmarty, Petőfi és Arany nem véletlenül fordultak Moore felé és fordították költeményeit, hanem műfordításaik sora — éppen úgy, mint eredeti munkásságuk — közvetlen politikai célt szolgált.

Képes Géza helytálló megállapításaiból az következik, hogy Thomas Moore-ban olyan költői egyéniséget ismerhetünk meg, aki tehetsége legjavával szolgált hazája szabadságának, de azzal együtt és azon túl az egyetemes szabadságnak ügyét. Kétségtelen, hogy a XIX. század átforrósult politikai levegőjében nem ritkák az ilyen költők, de az is kétségtelen, hogy éppen e század ír és magyar politikai viszonyainak bizonyosfokú azonossága különös jelentőséget ad Moore-nak magyar szempontból, a pályájával és költészetével való megismerkedés tehát kétszeresen indokolt.

Az ír nép elnyomása évszázados keletű. Még a Tudorok (VIII. Henrik, Erzsébet) kezdték meg, vallási ellentétek ürügyén — mert az írek túlnyomó többsége az angol protestantizmus létrejötté után is hű maradt a katolicizmushoz —, valójában azonban az ellentétek gazdasági természetűek voltak. Az angol feudális arisztokrácia birtokba vette Írország földjeit, s a lakosság csak bérlő lehetett tulajdon hazájában. Önálló ipar kialakulása lehetetlenné vált, nyersanyagaikat (gyapjú) Anglia dolgozta fel és adta el ismét készgyártmányként, drága áron. Az írek nem egyszer lázadtak fel a gyarmati sorban való tartás ellen; utolsó, véres kegyetlenséggel levert lázadásuk II. Jakab uralkodása idején, 1689-ben robbant ki. A XVIII. század a titkos társaságok megalakulásának és működésének kora, ezeknek szellemére és tevékenységére a francia polgári forradalom kitörése igen nagy, lelkesítő hatást gyakorolt. E hatás eredményeként született meg az 1798-i nagy felkelés terve, a tervet azonban idő előtt leleplezték, a felkelés vezetőit börtönbe vetették és az ír szabadság ügye ismét